

500

కా

ఆంధ్ర గ్రంథమాల - ౨౩.

ఆంధ్ర

ఋతు సంహారము

2572
2572

గ్రంథకర్త:

గుఱ్ఱం - వేంకటసుబ్రహ్మణ్యము

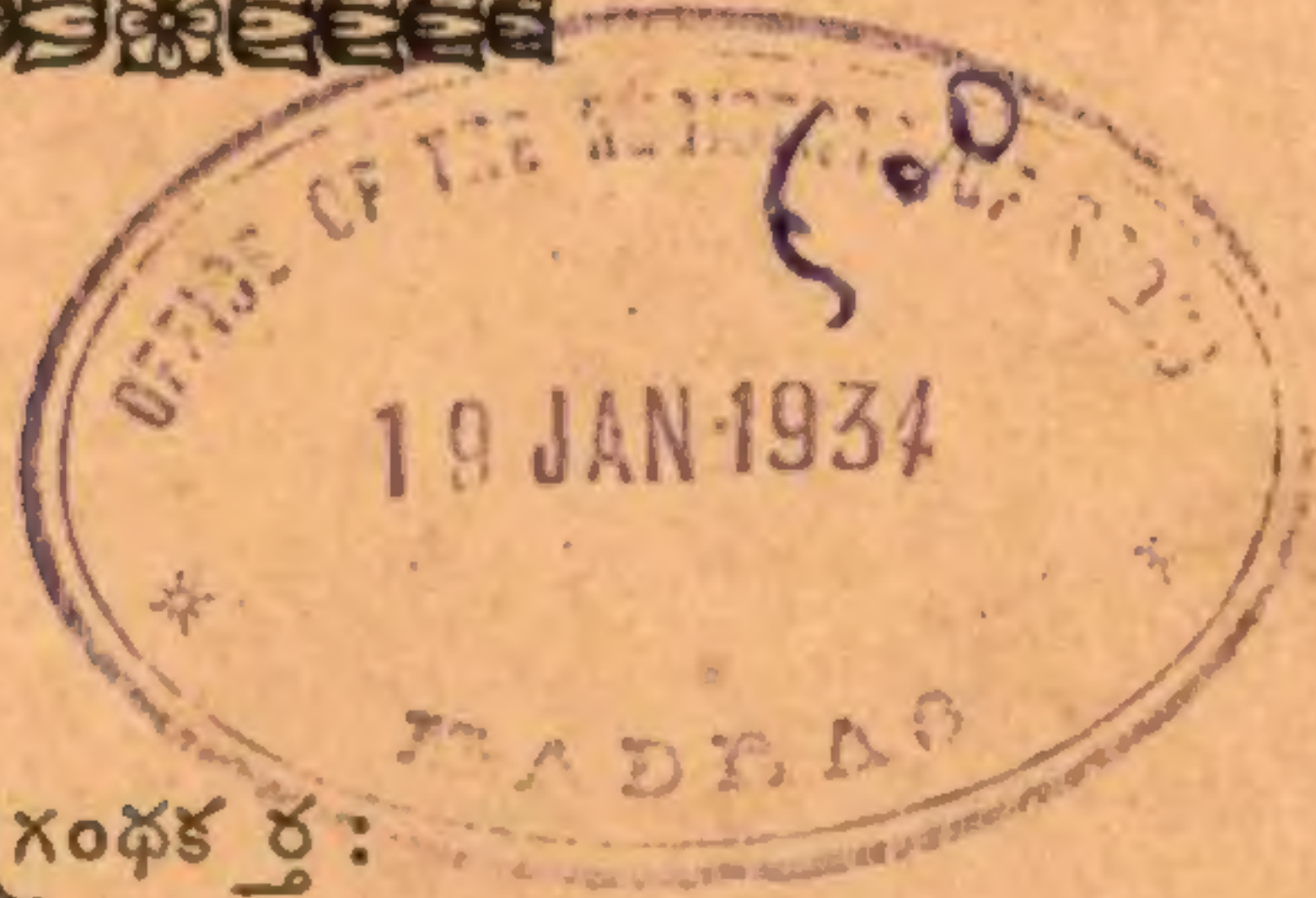
ఆంధ్ర గ్రంథమాలలోని పుస్తకములు

	రు.	అ.	పై.
శతకమంజరి	1	8	0
బసవపురాణము	2	8	0
బెల్లాము కాంగ్రెసు అధ్యక్షోపన్యాసము	0	4	0
ధమ్మపదము	0	10	0
జీర్ణవిజయనగర చరిత్రము	1	0	0
భీష్ముడు 1 0 0 కావ్యాత్మక	2	0	0
ఆత్మకథ (1-వ భాగము)	0	12	0
ఆత్మకథ (2-వ భాగము)	1	0	0
ఆంధ్రవాఙ్మయసూచిక	1	0	0
ఆంధ్రభారత కవితావిమర్శనము	2	0	0
భారతీయచిత్రకళ 1-0-0 ప్రార్థనగీతావళి	0	4	0
జీవనప్రభాతము	1	8	0
మేఘదూత 0 12 0 గీతాబోధ	0	4	0
తంజాపురాంధ్రనాయక రాజచరిత్రము	2	0	0
సబర్మతీ ఆశ్రమ నియమములు	0	4	0
అలియరామభూపాలుడు	1	8	0
నందనారు చరిత్రము	0	8	0
ఆత్మచరిత్రము	1	0	0
ఆంధ్రఋతుసంహారము	0	8	0
ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము సంపుటము 1-కి	10	0	0

ఆంధ్ర గ్రంథమాల, 2, తంబునెట్టివీధి, మద్రాసు.

ఆంధ్ర ఋతుసంహారము

గ్రంథకర్త :

గుఱ్ఱం వేంకటసు బ్రహ్మణ్యము, బి. ఎ.

2572
25487

చెన్నపురి :

ఆంధ్రపత్రికా ముద్రాలయమున

ముద్రితము.

౧౯౩౩

సర్వస్వామ్యసంకలితము]

[వెల 8 అణాలు

పరిచయవాక్యము

కాంధీదాసు కవిచక్రవర్తి. ఋతుసంహారము

సరసభావకావ్యము. సుప్రసిద్ధ
కవికావ్యములకు పరిచయవాక్యము లప్రస్తుత
ప్రశంసలు. సంస్కారావకాశాభావ మప్రస్తుత
ప్రశంస కనాలోచితపరిణామమును గలుగ
జేసినది. ఋతుసంహారకావ్యమున కాంధాను
వాదకులు శ్రీయుత గుప్తం వేంకట సుబ్ర
హ్మణ్యముగా రుపోద్ఘాతమునందు కావ్య
కర్తృత్వముల పరిచయప్రశంసలను ప్రమాణ
యుక్తముగను చేసి పరిచయావసరమును నా
భారమును తొలగించిరి.

కావ్యములు రసానందానుభవమునకు
సాధనములు. కవులు దేశకాలపాత్రాధారము
నను కావ్యములను నిర్మించి రసానందమును
గలుగజేయుదురు. కావ్యరచనయందు
రసానందానుభవమునకు దేశకాలపాత్రము
లన్యోన్యాశ్రయములు. కావ్యములందు నాయి

కానాయకులు, వనప్రాసాద విహారములు, ఋతువర్ణనలు, విరహవేదనలు, భోగభాగ్యములు, శౌర్యపరాక్రమములు, శృంగార విలాస వైభవములు, వస్త్రాలంకరణములు, సూర్యచంద్రాస్తమయములు రసోదయానుభవానందములకు సాధనములు. పాత్రాధారపరమైన రసపోషణానుభవము సామాన్య కావ్యలక్ష్యము. ప్రవృత్తియందు నాయకానాయకుల లీలావిలాసముల రసానుభవము దేశకాలావచ్ఛిన్నము, పరిమితము. ప్రవృత్తియందు చరాచరప్రపంచానుభూతములైన శృంగారప్రేమవిలాసము లనవచ్ఛిన్నములు, అపరిమితములు. ప్రకృతియంతయును నిత్యమైన సౌందర్యవిభూతివిలాసవిలసితమై ఆనందతాండవ మాడుచు ప్రేమగీతమును పాడుచున్నది. దివ్యవిభూతిద్రష్టలైన మహాకవులు ప్రకృతిశ్రుతిసమ్మేళనము చేసి ప్రేమగీతమును పాడి కావ్యరసానందమును గలుగఁజేయుదురు. కాళిదాసు శృంగార ప్రేమోపాసకుఁడు, కామారాధకుఁడు. ప్రవృత్తిసిద్ధమై విశ్వవ్యాప్తమైన కామారాధనమును

కాళిదాసు తటస్థప్రేమద్రష్టయై నాయకకు
సంబోధించిన ఋతుసంహారకావ్యము రసో
పాసకుల కాదరణీయము.

నాయికానాయకులహృదయారవిందము
లందు ప్రసరించుచున్న ప్రేమ రసానందాను
భవము ప్రవృత్తియందు సర్వత్రప్రత్యక్షముగ
నున్నది. రసోపాసకులైన మహాకవులకు గ్రీష్మ
వసంతములు, నగకాసారములు, వనసౌధ
ములు, తరుగుల్మములు, కురంగ శార్దూల
ములు, సింహమాతంగములు, ఫణిమయూర
ములు, కైరవకమలములు, కుసుమసౌరభ
ములు నాయికానాయకుల శృంగారమువలె
రసానందానుభవమునకు సాధనములు. ప్రకృ
తినంపదలు రసానందానుభవమునకు కేవ
లము సాధనములేకాక ఆధారములు. కాళి
దాసు శృంగారకవి, ప్రేమోపాసకుఁడు. శృం
గారప్రేమమయమైన ప్రవృత్తియందు శృం
గారమహాకవి ప్రకృతిసౌందర్య ప్రేమదృశ్య
ములను సంభావించి సందర్శించి సంకీర్తించిన
విధమును ఋతుసంహారము హృద్యముగ
సువ్యక్తముచేయుచున్నది.

ఋతుసంహారము మనోహరమైన భావ
కావ్యము. కావ్య మంతయును సరసము
లయిన భావదృశ్యములతోనిండి ఆనంద
మును గలుగఁజేయుచున్నది. సహజములైన
ప్రకృతి సౌందర్యవర్ణనలు కవీంద్రునిప్రతిభకు
నిదర్శనములు. కావ్యమువిరస దుస్సహము
లైన గ్రీష్మఋతుభావదృశ్యముల వర్ణనలతో
నారంభమై సరసానందకరమైన వసంతఋతు
దృశ్యములతోనంతమునొందుట రసానుభవా
నందమునకు సాధనముగ నున్నది. నాయికా
నాయకులకు పడ్యతువుల సంభావనవర్ణన
సంకీర్తనముల మనోహరఽరిణామమును కా
వ్యావలోకన మవగతము చేయుచున్నది.

ఋతుసంహారమునకు విషయము
మన్మథపరములైన శృంగారభావలీలావిలాస
ములు. ప్రకృతియందు కామశృంగారభావవిలా
సము లన్యోన్యాశ్రయములు. శృంగారవిలాస
ములు కామారాధనసాధనములు. కామవిలా
సములుశృంగారరసానందసాధనములు. కామ
శృంగారవిలాసములు కాలప్రభావసంభవ
ములై కామోపశమనప్రకోపనములకు విని
యోగపడు చున్నవి.

నిదాఘ మతిశాంత మన్మథము. వసంతము
 వీర్యమన్మథము. గ్రీష్మము కామినీకాముకు
 లకు ఋతువిజయమునకును మన్మథపరాజ
 యమునకును, వసంతము ఋతుసంహార
 మునకును మన్మథవిజయమునకును సాధన
 ములు. ప్రకృతిసౌందర్యవిలాసములు ఋతు
 ధర్మానురూపముగను శృంగారవిహార భోగా
 వన్ధలందు నాయకకు వినియోగపడగల విధ
 మును నాయకముఖమునను ఋతుసంహారము
 మనోహరముగ దెలుపుచున్నది. గ్రీష్మము
 నందు నాయకాశృంగారభావవిభావానుభవ
 ములకు సాధనములైన ప్రకృతిశృంగారవిలాస
 ములు వసంతమునందు నాయకాశృంగార
 విలాసములం దేకస్థాయియందు శృంగార
 రసోదయము గల్గించుచున్నవి. ప్రకృతి
 సౌందర్యవిలాసములు పురుషాధీనములయి
 శృంగారరసానందమనుభవముగాగల విధ
 మును ఋతుసంహారమునందలి భావదృశ్య
 ముల పరమార్థము బోధించుచున్నది. సౌంద
 ర్యవిలాసములు ప్రకృతిపురుష యోగము
 నందు సార్థకములై ఋతుసంహారమును
 రసానందమును గలుగుచున్నవి.

భావద్యశ్యముల కల్పనలందు కాళిదాసుని
ప్రతిభ సుప్రసిద్ధము. ఋతుధర్మముల కను
రూపముగను ప్రకృతిశక్తిస్వరూపములకు
విచిత్రరూపపరిణామముగను స్త్రీల వస్త్రా
లంకారములును, కేశకలాపములును, పుష్పా
లంకారములును, శృంగార చేష్టలును,
కామకళావిలాసములును, కాళిదాసుకల్పన
లందు చిత్రసౌందర్యవిలాసములను పొందుచు
పరమానందమును గలుగజేయును. వివిధ
ఋతువుల శృంగారభావచిత్రములు ప్రకృతి
చిత్రపటములవలెను గంభీరములు, మనో
హరములు. అందుల కీ క్రిందిపద్యము లుదా
హరణములు:

శ్లో. తారాగణప్రవరభూషణముద్వహన్తీ
మేఘావరోధపరిముక్తశశాంకవక్త్రా,
జ్యోత్స్నాదుమాలమమలం రజనీ దధానా
వృద్ధిం ప్రయాత్యనుదినం ప్రమదేవ బాలా.

గీ. చుక్కగములను మేల్చుగల్ చక్కదాల్చి
మబ్బుముసుగేదునెలమోము మలచి, పొలిచి,
వెన్నెలదుమాల మమలము వేసము నిడి
బాలవలె రాత్రి యనుదినవర్ధమాన.

శ్లో. ఆదీప్తవహ్ని సద్వశైర్మరుతాఽవధూతైః
 సర్వత్ర కింశుకవనైః కుసుమావనమైః,
 సద్యో వసంతసమయే హి సమాచి తేయం
 రక్తాంశుకా నవవధూరివ భాతి భూమిః.

గీ. స్థితవహ్ని సమత్ నురుద్ధూతములును
 ననల వంగిన కింశుకవనులు, కలయ
 నెల్లెడలఁ గప్ప, నీభూమి యీవసంత
 వేళ, రక్తాంశుక నవోధ వోలెఁ గ్రాలు.

శ్లో. గురూణి వాసాంసి విహాయ తూర్ణం
 తనూని లాక్షారసరజ్జితాని,
 సుగన్ధికాలాగురుధూపితాని
 ధత్తే జనః కామమదాలసాఙ్గః.

గీ. గురుతరాంశుకములను వేసిరమ. తొలఁచి,
 యావక సురంజితములఁ జీసాంబరములఁ
 బరిమళాసితగురుధూపబంధురములఁ
 దాల్చి కామమదాలసతనులు జనులు

ఋతుసంహారానువాదకులు సుబ్రహ్మ
 ణ్యముగా రాంగ్లవిద్యావంతులైనను ప్రాచ్య
 సంస్కారాభిప్రియులు, మాతృభాషాభి
 మానులు. వారి సంస్కారభాషాభిమాన
 ములును సుప్రసిద్ధకావ్యాంధ్రానువాదము
 నందు సార్థకములు. కావ్యరచనయందు
 స్వతంత్రరచనలు సుకరములు, అనువాద

ములు దుష్కరములు. స్వతంత్రరచనలందు
 భావార్థానుసంధానము రచయితలకు సుల
 భము. అనువాదములందు దేశకాలభావ
 భాషాపరివర్తనములందు కావ్యహృదయ పరి
 జ్ఞానము, పూర్వాపరసందర్భములయోచనలు
 దుస్థరములు. భావకావ్యములు ప్రీతిబంధక
 ములు విశేషములు. వేంకటసుబ్రహ్మణ్యము
 గా రీ ప్రీతిబంధకముల నతిక్రమించి ఋతు
 సంహారమునకు చేసిన ఆంధ్రానువాదము
 ప్రథమప్రయత్నమైనను ఆంధ్రసాహిత్యమున
 కలంకారము. పద్యములు భావభాషాయోగ
 మును గలిగి హృద్యములు. కొన్ని పద్య
 ములు తేటతెనుగును, కొన్ని సంస్కృత
 ప్రాయములును, కొన్ని సంస్కృతాంధ్రసమ్మి
 ళితములునయి ఆంధ్రసాహిత్య హృదయ
 మును పరిస్ఫుటము చేయుచున్నవిధమున
 కుదాహ్మకపద్యములు నిదర్శనములు. ఆంధ్ర
 మహాజనులు కావ్యమునకు స్వాగతమునొసగి
 కృతిని కృతికర్తను నాదరింతురు గాత !

శ్రీముఖ సం. }
 కార్తిక శు 3 }
 సోమవారము }

కా. నాగేశ్వరరావు.

విజ్ఞప్తి

ఈ కావ్యమును నేను రచించుట రస
ప్రలోభముననే గాని పాండితీకలనం
గాదు. అతిమృజుల మగు మాతృక నాంధ్ర
మునకుం బరిపర్తించుట సాహసకృత్య మని
యెఱింగియు, సహజచాపల్యము నరికట్టజాల
నైతిని. ప్రతిభ చాలమి, ననుభవము లేమి
మత్స్యతిని దోషములుం బొరసియుండ
వచ్చును. సహృదయులకు క్షంతవ్యుడ నని
విజ్ఞప్తి.

తొలుత దీనికి సమగ్రమగు నుపోద్ఘాత
మును వ్రాయ సంకల్పించితిని. కాని పరి
శోధన కడుంగడు భారమగుటవలనను, తీటిక
లేమివలనను, నాప్రయత్నము నుజ్జగించి,
సద్యస్సంకలితాధారము లొక కొన్నింటి
నిబంధించుచు లఘుభూమికను రచించి ప్రకృత
మునకు సంతృప్తిఁ జెందవలసినవాఁడ నైతిని.

మత్స్యతి నామూలాగ్రముగఁ బరి
శీలించి, సవరణలు నచ్చటచట సూచించి,

అత్యంతము ప్రోత్సాహ మొసంగి, నా కృత
జ్ఞతకుం బాత్రులైనవారు, 'భారతి' పత్రిక
సహాయసంపాదకులు శ్రీమాన్ తిరుమల
వేంకటరంగాచార్యులవారు. వారి కీకృతిముఖ
మున ధన్యవాదము లర్పించుచున్నాను.

మఱియు, నాయం దపరిమితప్రీతి వహించి,
మత్స్యతి నవహోకించి, నిజహర్షముందెలిపి,
తొలిపలుకు రచించి, దీనికిఁ బ్రకటనభాగ్యముం
గల్గఁజేసి నన్ను ధన్యుం గావించిన దేశోద్ధారక,
విశ్వదాత శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు
పంతులుగారికి నా కృతజ్ఞత నితని చెప్పఁ
జాలను. జగద్వంద్యులకు నా వందనములును
సమర్పించుకొనుచున్నాఁడ.

గ్రంథనామమునను, గ్రంథగర్భమునం
గూడ నుచితమనితోచునెడ వినంధిఁబాటిం
చితిని. సహృదయులు దీని నామోదింతు
రనియే తలంచెదను.

<p>శ్రీముఖ భాద్రపద శుక్ల చతుర్థి.</p>	}	<p>ఇట్లు: బుధజనవిధేయుఁడు, గుఱ్ఱం వేంకటసు బ్రహ్మణ్యము.</p>
---	---	---

ఉ పో ధా త ము

౧. కర్తృత్వము :

‘ఋతుసంహారము’ కాలిదాసగ్రథిత మని. లోకప్రసిద్ధి. ఇదానీంతనపండితు లొక కొందఱు తత్కర్తృత్వమును శంకించినను, ప్రాచ్య ప్రాశ్చత్యప్రామాణికాభిప్రాయ మీకావ్యము కాలిదాసీయ మనియే గ్రహించియున్నది. కుమారసంభవ, రఘువంశ, మేఘసందేశమహాకావ్యత్రయమందు గోచరించు ప్రౌఢిమ ప్రాయికముగా నిందుఁ గొఱవడియుండుటంబట్టియు, మల్లినాథసూరి పైమూఁడింటికిని వ్యాఖ్య రచించియు దీని కటు సేయమింబట్టియు, భోజమమ్మటాదులు ఋతుసంహారమునుండి శ్లోకముల నుదాహరింపమింబట్టియు కర్తృత్వసంశయ మేర్పడినది. ఏతన్నివారణముగాఁ బ్రాజ్ఞులొసంగిన సమాధానము :

ఈచిన్న కావ్యమునఁ గాలిదాసుని ప్రౌఢిమ కొఱవడుట వాస్తవమేయయ్యు, నాతని వైలక్షణ్యము సుప్రత్యక్షము. శృంగారనిర్మగ్నత, ఉపమావిశిష్టత, శైలిసరళత, వృత్తిరుచిరత—యివన్నియు కాలిదాసుని కలరిన ట్లితరుల కలరియుండలేదు. ఆ ప్రత్యేకలక్షణములు ఋతుసంహారమునను స్ఫుటముగా నలరియున్నవి. బహుశః, మహాకవిప్రథమరచనము గావలయును.

మల్లి నాథసూరి దీనికి వ్యాఖ్య వ్రాయమి కర్తృ
త్వమును శంకించి యనుటకుఁ బ్రమాణము లేదు. రచన
మత్యంతసులభ మగుట, నా మహాపండితుఁ డేతద్వ్యాఖ్యానముం చలపెట్టి నవసరము లేకపోవచ్చును.

లక్షణకారులకుఁ బ్రాథమికావ్యత్రయమునఁ గాళి
దాసకవనోదాహరణములు పెల్లుగా నుండుటచే, వాకి
తొలిరచనము నుజ్జగించుట విపరీతము గాను—అని.

ఈవిషయమున సిద్ధాంతీకరించుటకు రసజ్ఞ
జనానుభవమే ప్రమాణము. పాఠకులకుఁ గావ్యముననే
మహాకవిమూర్తి స్ఫురించుచున్నది? ఈ మూర్తివిశే
షము అనుకరణ దుర్లభం బని యెఱుంగునది. ఋతు
సంహారముం జరువునపుడు యశావనస్థుఁడగు కాళిదా
సునిమూర్తియే ప్రస్ఫుటముగా గోచరించుచుండును.
అంతియకాదు, వారి కావ్యత్రయమందలి వర్ణన లెన్నియే
నిందు బీజప్రాయముగా నున్నవి. ఒకకొన్నింటి నుదా
హరించెద—

(i) పుంసోక్కిల శ్చూతరసాసవేన

మత్తః ప్రియాం చుమ్భతి రాగహృద్వః,
కూజద్వితేఘోఽప్యయ మంబుజస్థః
ప్రియం ప్రియాయాః ప్రకరోతి చాటు.

ఋ. సం. వసం. ౧౪.

దీనినే కుమారసంభవమున వెల్లార్చినవిధము
వరయుండు :

మధు ద్విరేఘః కుసుమైకపాత్రే
పపౌ ప్రియాం స్వా మనువర్తమానః,

శృంగేణ సంస్పర్శనిమిలితాక్షీం
 మృగీ మకణ్డహయత కృష్ణసారః.
 దదౌ రసాత్పంకజరేణుగన్ధి
 గజాయ గందూషజలం కరేణుః,
 అగ్ధోపభుక్తేన బిసేన జాయాం
 సంభావయామాస రథాంగనామా.

తృ. స. ౩౬, ౩౭.

అదేవృత్తము, అదేసరణి!

(ii) ఆమూలతో విద్రుమరాగతామ్రం
 సపల్లవాః పుష్పచయం దధానాః,
 కుర్వన్త్యశోకా హృదయం సశోకం
 నిరీక్ష్యమాణా నవయావనానామ్.

ఋ. సం. వసం. ౧౬.

అనూత సద్యః కుసుమా న్యశోక
 స్సగ్ధాత్ప్రిభృత్యేవ సపల్లవాని,
 పాదేన నాపైక్షతసుందరీణాం
 సంపర్క మాశింజితనూపురేణ.

కు. సం. తృ. స. ౨౬.

మొదలంట నశోకములు విరులఁ దొడుగుట రెంటును నభి
 వ్యక్తము.

(iii) తామ్రప్రవాళస్తబకావనమ్రా
 శ్చూతద్రుమాః పుష్పితచారుశాఖాః,
 కుర్వన్తి కామం పవనావధూతాః
 పర్యుత్సుకం మానస మంగనానామ్.

మత్తద్విరేఖపరిచుమ్మితచారుపుష్పా
మందానిలాకులితనమ్రమృదుప్రవాళాః,
కుర్వంతి కామిమనసాం సహసోత్సుకత్వం
చూతాభిరామకలికా స్సమవేక్ష్యమాణాః.

ఋ. సం. వసం. ౧౫, ౧౬.

ఈచూతతరువులు రఘువంశమునందును విశేషముగా
మాటలేదు :

అభినయాన్పరిచేతుమివోద్యతా
మలయమారుతకంపితపల్లవా,
అమదయత్ సహకారలతా మన
స్సకలికా కలికామజితామపి.

(iv) సుగంధినిశ్వాసవికమ్పితోత్పలం
మనోహరం కామరతిప్రబోధకమ్,
నిశాసు హృష్టాః సహ కామిభిః స్త్రీయః
పిబంతి మద్యం మదనీయ ముత్తమమ్.

ఋ. సం. శిశి. ౧౦.

ప్రియులతోగూడి సురాపానమును విలాసినులు శిశిర
మందేకాక వసంతమందును పెల్లుగా నేవింతురు.
అవిధమును రఘువంశముం దభివర్ణించుట నరయఁడు :

లలితవిభ్రమబంధవిచక్షణం
సురభిగంధపరాజిత కేశరమ్,
పతిషు నిర్వివిశుర్మధు మంగనాః
స్మరసఖం రసఖండనవర్జితమ్.

నవమసర్గ. శ్లో. ౩౬.

(v) కున్దైః సవిభ్రమవధూహాసితావదాతై

గుద్యోతితా న్యుపవనాని మనోహరాణి,

చిత్తం మునేరపి హరన్తి నివృత్తరాగం

ప్రాగేవ రాగమలినాని మగాంసి యూనామ్.

ఋ. సం. వసం. శ్లో. ౨౩.

అమదయ న్మధుగంధసనాథయా

కిసలయాధరసంగతయా మనః,

కుసుమసంభృతయా నవమల్లి కా

స్మితరుచా తరుచారువిలాసినీ.

ర. వం. నవమసర్గ. శ్లో. ౪౨.

కవి తొలిఁ జెప్పిన యుపవఃములనుండి యొక మల్లికను

గ్రహించి రఘువంశశ్లోకమున నతి మనోహరముగాఁ

బోపించినాఁడు. ‘చిత్తం మునేరపి హరన్తి నివృత్త

రాగం’ అను పాదము వివక్షితరఘువంశశ్లోకమందలి

‘కలికామజితామపి’ని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నది.

(vi) “జలధరవినతానా మాశ్రయోస్యాక ముచ్చై

రయ మితి జలనేకై స్తోయదా స్తోయనమ్రాః,

అతిశయపరుషాభి ర్గీర్ణమ్మనహ్నేః శిఖాభిః

సముపజనితతాపం హ్లాదయన్తీవ విన్ధ్యమ్”

ఋ. సం. ద్వి. స. ౨౩.

త్వా మాసారప్రళమితవనో

పప్లవం సాధు మార్ధ్నా

వక్ష్యత్యధ్వశ్రమపరిగతం

సానుమా నామ్రమాటః,

న త్కుద్రోపి ప్రథమ సుకృత

పేక్షయా సంశ్రయాయ

ప్రాప్తే మిత్రే భవతి విముఖః

కింపున ర్య స్తథోచ్చైః.

పూ. మే. సం. ౧౭.

ఈ శ్లోకము లొకదానికొకటి యనుబంధముగానున్నవి. తొలిదాన, మబ్బలు తమకున్న తాశ్రయమను కృతజ్ఞత వలన, బర్వతునకు దావాగ్ని సంజనిత సంతాపముఁ బాపినవి. మలిదాన, తనకు దావాగ్ని తాపముఁ బాపినాడని పర్వతుఁడు కృతజ్ఞత వహించి, మేఘుని కాశ్రయమిచ్చి మూర్ధమం దెక్కించుకొనినాడు. మబ్బలు పర్వతశిఖరములవ్రాబుట, వర్షించి కార్చిచ్చుఁ జల్లార్చుట యను కార్యములు రెంటును సమానము. రెంటును 'ఉచ్చైః' సాభిప్రాయముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడినది. మేఘుసందేశ శ్లోకమందలి విశేష సౌభాగ్యము నిట విస్తరింపనొల్లను.

కర్తృత్వముంగూర్చి యింకయు నొకమాట. ఋతుసంహారము కాలిదాసునిది కాదనుటవలన నా మహాకవికీర్తి హెచ్చును. ముఖ్యముగా గ్రీష్మఋతు వర్ణన మిం దున్నంతమనోహరముగా కాలిదాసు అన్యత్ర రచింపలేదు. రఘువంశమునఁ బదునాటవ సర్గ శ్లో. ౪౩ మొదలు ౫౩ వఱకు గ్రీష్మవర్ణనము గలదు. కాని ఋతుసంహార ప్రథమసర్గమందుఁ బ్రసక్తమైన యంశము లందు డిందువడినవి. దుర్భర దాహవర్ణనము, వైరిసత్త్వస్నేహవర్ణనము దావానల

వర్ణనము కాళిదాసుని యుత్తమభావన కుదాహరణ
ముగాఁ గొనవచ్చును. కవితాకామిని ప్రాగల్భ్యమువలననే
చిత్తము హరింపదు. మాగ్ధ్యమునను హృదయానుహారిణి
యగుననుట కీ కావ్యము పరమ లక్ష్యము.

2. కావ్యవస్తువు :

ప్రాచీనసారస్వతమునఁ గేవలము ఋశువర్ణన
మున కుద్దేశింపఁబడిన కావ్య మిది యొక్కటియే యని
చెప్పవచ్చును. ఒకానొక నాయకుఁడు తనప్రియురాలికి
వరుసగా వద్యతువుల నభివర్ణించునట్లు సంవిధానము.
కానిప్రత్యంశమును నాయకకుఁ జూపి వర్ణించినట్లు
లేదు. అవలోక్యవిషయములు, విషయవిషయములును
మిళితములై యున్నవి. ఈ నాయకానాయకసన్ని
వేశము చాల సమంజసమైనది. వర్ణనము, ముఖ్యముగా
ప్రకృతివర్ణనము త్రాడులేని బొంగరమువలెఁగాక,
హృదయానంద ననుకరించుట రసావిర్భూతి కవసరము.
ప్రకృతి యథార్థత మానవానుభూతి ననుసరించియున్న
దని తత్త్వజ్ఞులు వాకొందురు. ఆయనుభూతి కవియందుఁ
గేవల మారోప్యమాణమగుటకన్న నొకానొక శృంగార
మిగుననుం దనురూపావిర్భావమొందుట రసవత్తరము.

కాళిదాసు చిత్రించిన ప్రకృతి యువతీయువ
కుల కొక క్రీడారంగము. ఋతూత్పాదనము వీరి కలం
కారము నాహ్లాదము నొసంగుటనే ప్రయోజనముగాఁ
గల్గినట్లున్నది. గ్రీష్మవర్ణనమునఁ గొంతభాగముచక్క,
మిగిలిన కావ్యమంతయుఁ గామప్రకాశనమున మించి
యున్నది. గ్రీష్మమున సైతము తొలిశ్లోకమున “దినాం

తరమ్యాభ్యుపశాంత మన్మథో” యని కాముని నిరు
త్సాహపటచియు, వెంటనే మూడవశ్లోకమున—

‘సువాసితం హర్మ్యతలం మనోహరం
ప్రియాముఖోచ్ఛ్వాసవికంపితం మఘ,
సుతంత్రిగీతం మదనస్యదీపనం
శుచౌ నిశీధేనుభవంతి కామినః’

యని కామోద్దీపన సామగ్రిని నేకరించి మఱి యాధోర
ణినే శృంగారలాలసను దీర్చుకొనక మానలేదు. ౨-వ
శ్లోకమున నదిపనిగా మన్మథునిఁ గ్రీష్మమందు
మేల్కొల్పి కోల్కొనఁ జేసినాఁడు. హేమంత శిశిర
వర్ణనములందుఁ బ్రకృతివర్ణనము చాలనటకు డిందువడినది.
కామినీవర్ణన మెంతేని మెండుకొనినది. బహుశః కాళి
దాసు లేవయసున వ్రాయుటవలనఁ బూర్ణప్రకృతి
వర్ణనమునకుఁ బాటవము చాలమిచ్చేతనో, శృంగారాభి
లాష యనివార్యము, నపరిమితమునగుటచేతనో, కావ్య
మిట్టి పరిణామము నందియుండవచ్చును.

ఈ విషయమై శ్రీ అరవిందఘోషగారి వాక్య
ము లుద్ధరించుటవలనఁ దత్త్వము తేటపడఁగలదు.

“కావ్యము ఆటుసర్గలు. వగుసగా గ్రీష్మము,
వర్షము, శరత్తు, హేమంతము, శిశిరము, వసంతము
వర్ణింపఁబడినవి. కావ్యారంభ మప్రతిమానముగానున్నది.
నూత్నయావనమునను, ప్రతిభాబలమునను ఉత్సాహము
వెల్లి విరియుదు, కవితాసామ్రాజ్యమును బల్కిమై సాధించు
వాఁడువోలె గవి చూపట్టుచున్నాఁడు. మొదటమొదట

వతనిరచన ముత్సహమునకు దీటుగానున్నది. వస్తుపరి
 వీక్షణము, భావనాశక్తియు నుత్కటముగా నున్నవి.
 పదములమార్పు, బిరుదు, నడక కాళిదాసుని విశిష్టశైలికిఁ
 బ్రథమోదాహరణము. శ్లోకములభావబలము, శబ్దాచితి,
 ప్రయోగప్రాధిమ సంస్కృతకావ్యరీతికిఁ బ్రథమపరిచ
 యము. కవి తన సారమంతయు ప్రథమోత్సహముననే
 వ్యయమొనర్చి, శిష్టకావ్యమునకు వలయు సామగ్రిని
 మిగుల్చుకొననట్లు తోచును. సారశిథిలత వెంటనే మన
 కత్పప్తి గల్గింపదు. వర్ణావర్ణనమున సుందరచిత్రముల
 నెన్నింటినో కవి సృష్టించి మనకు దృష్టిగోచర మొనర్చి
 నాడు. భావనాపటిమ యొకింత తగ్గినది కాని పద
 గుంభన మించుక మెఱుఁగునాటినది. శరద్వర్ణనమునఁ
 బటిమ తగ్గుట బాగుగ వ్యక్తమగును. కాని యిచ్చటను
 శైలిసాంపు, చిత్రముల యింపు ప్రియమెసంగించు
 చున్నవి. కవి మెల్లగాఁ దేరుకొని, నిష్కళంకలావణ్య
 సృష్టిగావింపఁగలఁడని మన కాశ పొడసూపును. ఆవెన్క
 నే ఆశాభంగము. పిదప రెండు సర్గలందును కాళిదాసు
 కావ్యవస్తువుపైఁ బట్టు వదలినాడు. ప్రకృతివర్ణనము
 మూలవడును. అటనటఁ దత్ప్రసక్తియున్నది. కాని
 సంప్రదాయమాత్రము. అతనిపూర్ణప్రతిభ కామినీసృష్టి
 యందు మగ్నమైనది. ఈ స్త్రీచిత్రములు అపూర్వ
 ములు. పదములతోఁ గాక రంగులతో నిర్మించినంత
 స్ఫుటముగా గోచరములగుచున్నవి. స్త్రీలవణ్యము
 కామపాశమునఁబట్టి గాళిదాసు నపసరిల్లఁజేసినది.
 ప్రకృతివర్ణనయు స్త్రీవర్ణనయు పూర్తిగా మేళవించుట

లేదు. ప్రక్కప్రక్కన నైత మిముడవు. హేమంత
మునఁ బొలములా, లతలు, జలాశయములు హిమాచ్ఛ
న్నములై చూపట్టువిధము మూఁడునాలుగు శ్లోకము
లందు వర్ణిత మైనది. ఇవి యింపుగా లేకపోలేదు. కాని
ఆ పరివీక్షణము, ఆ ఉత్సాహము, ఆపటిమ తగ్గిపోయి
నవి. శిశిరమునఁ బ్రాగుద్దేశ్యము మఱింత సన్నగిల్లినది.
అశిషీతమగు యౌవనమున నపరిమితోత్సాహబలముగల
కవిహృదయమున కీరెండు ఋతువులందును దేదీప్య
మానములగు ప్రకృతి చిత్రములవలోక్యములు గాకపో
వచ్చును. కాని వసంతము ఋతురాజము. ఈ ఋతు
వున సకలమును కాళిదాసుని కత్యంతము ప్రేమమైనది.
చరమసర్గము కావ్యమునకెల్ల మేలుబంతియై యుండ
వలసినది. కాని పూర్వాపరాధము కవిని విడనాడదు.
తొలిపాటవము నుద్ధరించుటకుఁ గవి ప్రయత్నించు
చున్నట్లు తప్పక స్ఫురించును. కాని ప్రయత్నము
కాలుబాటుచునే యుండును. పదములు మనోహరముగ
దొరలుచునే యున్నవి. భాషాసౌధమున లోపము
గాన్పింపదు. కాని జీవము సన్నగిల్లినది. కవిపరివీక్ష
ణము మందమైనది. చివర చాల శిథిలమైనది. కావ్యాంత
శ్లోకముతోఁ దృప్తిగనకగావలయుఁ గాళిదాసు
పాఠాంతరముగా నొక శార్దూలవృత్తమునుగూడ వ్రాసి
నాఁడు. కాని రెండును చాలితేవు. కావ్యమునకెల్ల
నెల్లగానుండవలసిన వసంతవర్ణన మన్నిటికన్నఁ దీసి
కట్టుగా నున్నది."

కావ్యవస్తువును మొత్తముగాఁ బరీక్షించినచో,
శ్రీ అరవిందఘోషుగారి సిద్ధాంతము సత్యమారము

కాదని తెలియఁ గలదు. కాని షష్ఠసర్గముంగూర్చి
వారంత నిరుత్సాహముగాఁ బల్కియుండ నవసరము
లేదని మదభిప్రాయము. స్త్రీవర్ణన మీ సర్గములో
హేమంతశిశిరభాగములకన్నఁ గొండికగా నుండుట
వాస్తవమేకాని ప్రకృతివర్ణనమునఁ గాళిదాసుని సహజ
ప్రతిభ వసంతమునను చక్కఁగనే రాణించినది. ముఖ్య
ముగా ౧, ౨, ౧౭, ౧౯, ౨౦, ౨౨ శ్లోకములు కావ్యము
నం దేభాగమునకుఁ దీసిపోవు. స్త్రీవర్ణనమునను, ఈ
క్రింది శ్లోకము నిసర్గరమణీయముగా నున్నది :

“నేత్రేషు లోలో మదిరాలనేషు
గండేషు పాండుః కఠినః స్తనేషు,
మధ్యేషు నిమ్నా జఘనేషు పీనః
స్త్రీణా మనజ్ఞో బహుధా స్థితోద్యు.”

కాళిదాసు కావ్యమును వసంతముతో నారం
భింపక గ్రీష్మముతో నేలదొరకొనెనని పలువురు
ప్రశ్నించిరి. దీనికి సమాధాన మిదమిత్థముని నిశ్చ
యించుట కష్టతరము. రసవత్తమముని వసంతమునుగడ
కొత్తియుండవచ్చునని, కీచుపండితులు నూచించినారు.
నిజముగా వసంతవర్ణనము రసవత్తమముగాదని గదా
అరవిందఘోషుగారు సిద్ధాంతీకరించిరి. కాళిదాసు
గ్రీష్మముతోనే కావ్యారంభము చేసెననియు, వసంత
మును కడకొత్తుట యితరులపనిగాదనియు నందఱి
తలంపు. బహుశః కాళిదాసు గ్రీష్మకాలమునఁ
గావ్యమువ్రాయ నుద్యమించి, అప్పు డనుభూతమగు
చున్న ఋతువునే వర్ణింపదొరకొని, యాక్రమమునే

సాగించియుండునా? గుణముంబట్టియు గ్రీష్మవర్ణనము
మొదటిదగుట, దానినట్లేయుంచి క్రమమును మార్పి
దాయెనా? ప్రాజ్ఞులు యోజింతురుగాక.

3. కవనప్రశస్తి:

“ సామూతమధురకోమల

విలాసినికంఠకూజిత ప్రాయే,

శిష్యాసమయేపి ముదే

రతలీలా కాళిదాసోక్తిః. ”

అని గదా రసజ్ఞులు కవికులగురువువాక్కును మెచ్చు
కొనిరి. కాని కాళిదాసు ఋశుసంహారము రచించు
నప్పటికి కవితా సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడు
గాలేదు. యౌవనమునకు నిసర్గమైన దోషములు కొన్ని
కావ్యముం బొరసియున్నవి. శైలియు రఘువంశ
కుమారసంభవములందుంబలెఁ బరిపక్వతం గనలేదు.
దీనికిఁ దార్కణగా రఘువంశము ౯-వ సర్గమండలి
వసంతవర్ణనమును ఋ. సం. మన్మథసర్గలోఁ బోల్చి పఠిం
చునది. తొలిదానఁ గల సూక్తివైచిత్రి, అనుప్రసము,
ధ్వని, రసస్ఫురణయు నిందుఁ గొఱవడియున్నవి.
చూడుడు :

“ కుసుమమేవ న కేవల మార్తవం

నవ మళోకతరోః స్మరదీపనమ్,

కిసలయ ప్రసవోపి విలాసినామ్

మదయితా దయితాశ్రవణార్పితః.

“విరచితామధునోపవన శ్రియా
మభినవా ఇవ పత్రవిశేషకాః,
మధులిహం మధుదానవిశారదాః
కురవకా రవకారణతాం యయుః.

“సువదనావదనాసవ సంభృత
స్తదనువాదిగుణః కుసుమోద్గమః,
మధుకరై రకరోన్మధులోలుపై
ర్యకుల మాకుల మాయతపంక్తిభిః.”

ర. వం. నవమసర్గ. ౩౧, ౩౨, ౩౩.

‘ఋతుసంహారము’న సంవిధాన మసమగ్రము
గను, రచన మసమముగను, భావన అపక్వముగను నున్న
దని చెప్పుట కాళిదాసు నెడ నపరాధముసేయుట గాదు.
తన్నుమించినది తానే యగుట వలన నాతని కీర్తిచంద్రి
కను గళంకమంటదు.

అట్లయ్యును, ఋతుసంహారము దీప్తివంతమైన
కావ్యమని గ్రహింపవలయును. షడ్భుతువులును మన
కమలకుఁ గట్టినట్లున్నవి. వనములు, నదులు, పర్వత
ములు, హర్ష్యములే గాదు, ఋతులక్ష్మియే ప్రత్యక్ష
మగుచున్నది. ఇదేశరత్న—

“వికచకమల వక్త్రాః పుల్లనీలోత్పలాక్షీ
వికసితనవకాశ శ్వేతవాసో వసానా,
కుముదిరుచిరకాంతిః కామినీ వోన్మదేయం
ప్రతిదిశతు శర ద్వశ్వేతసః ప్రీతి మగ్ర్యామ్.”

ప్రతివర్ణనయు నొక్కొక్కచిత్తరువువలె నెల
కొనియున్నది. అంతేగాక మానవహృదయము మానవే
తరవస్తువుల నత్యంత మాపహించియున్నది. హేమంత
మునఁ బ్రియంగులతికవిధము నవలోకింపుఁడు—

“పాకం ప్రజన్తీ హిమజాతశీతై
రాధూయమానా సతతం మరుద్భిః,
ప్రియే ప్రియంగుః ప్రియవిప్రయుక్తా
విపాండుతాం యాతి విలాసినివ.”

‘ఉపమా కాలిదాసశ్య’ అను లోకోక్తిని
సార్థకపఱచు సాదృశ్యములెన్నియో నీకావ్యమునఁగలవు.
ఘనాగమమును దిగ్విజయసన్నద్ధుండగు రాజుతోను,
కాటుమబ్బులను నూరిన కాటుకప్రోవుతోను, తృణాం
కురములను భిన్ననై మూర్యములతోను, పూర్ణవాహి
నులను దుష్టాంగనలతోను, మల్లెలను నవవఘాహాసితముల
తోను, శారదరాత్రిని దినదినప్రవర్ధమానయగు బాల
తోను బోల్చుట నరయుఁడు. ఈయుపమానము లెల్ల
విశిష్టములు, సమగ్రములు. ఇతరకవుల కెందఱికి
నొరవడి యైనవి. కాని ఉపమల పుష్కలత తరువాతి
కావ్యములం దింకను ప్రసిద్ధిం బొరసినది. తత్ప్రశంసకుం
దొరకొనుట గ్రంథముఁ బెంచుటయగును గావున
నింతటితో విరమించెద.

గు. వేం. సు.

అంకితము

కన్న తెప్పలు బలె నన్నఁ గాచుచుండు
భాత్యశేఖరుఁడు, సధర్మవర్తనుండు
సంస్కృతాంధ్రాంగ్లవాణీప్రసాదజుషుఁడు
సుబ్బరామార్యుఁ డలర నీకబ్బ మిత్తు.

ప్ర స్తా వ న

కాళిదాసుని కవనము బాళిఁ గొలుపఁ
బ్రకృతిసిద్ధచాపల్యము పలుకు గఱప
నాంధ్రమునఁ దీర్చితి ఋతుసంహారకృతిని;
ప్రాజ్ఞుల కృపావలోకనఁ బడయుఁగాత.

య తి స్త్వ తి

ఆశ్రమవిభక్తిపరిలంఘనాంతరుండు
ఆశ్రమాంతరవాసి, యోగానుభాసి
ప్రశయాద్ధుల శిష్యుల పట్టుగొమ్మ
రమణఋషి నాకు సంతతరక్ష యగుత.

గు రు స్త్వ తి

పారమెఱుఁగని పాండితిఁ బ్రథితబుధుని
సాటిగల్గని సరసోక్తి మేటికవిని
మద్గురుని సంస్మరించెద మహితభక్తి
రాజదురుక్తి వేంకటరాయశాస్త్రి.

ఆంధ్ర ఋతుసంహారము

ప్రథమ స్కంధము

చండభానువు, స్పృహణీయ చంద్రమసము
సంతతస్నానయోగ్యాంబుసంచయమ్ము
మంజుదివసాంత, మతిశాంతమన్మథమ్ము
వచ్చెను నిదాఘకాలమ్ము, వనిత కనుమ. ౧

చంద్రుఁ డడఁచిన చీకట్ల చాళ్ల నిశలు
మహితచిత్రము జలయంత్రమందిరమ్ము
సకలమణులును, సరసమ్ము చందనమ్ము
శుచిని జనులకు సేవ్యమా, శోభనాంగి. ౨

సారభాఢ్యము రమ్యము సౌధతలము
సురయు దయితాసనోచ్ఛ్వాససుచలితమ్ము
కామసందీపనము తంత్రికారవమ్ము
శుచిని నడిరేయిఁ గాముకుల్ చూఱఁగొంద్రుఁ

ఆంధ్ర ఋతు సంహారము

పిఱుదుల దుఱూలమేఱిలావిహితములను
స్తనముల సహారభూషణచందనములఁ
గురుల స్నానకషాయితపరిమళములఁ
గాంత లుడిగింఁత్రు వెట్టను గాముకులకు. ౪

ప్రచురయావకరసరాగరంజితముల
నూపురాత్తమ్ముల నితంబినీపదాల
నడుగడుగునను హంసరుతానుకృతుల
మన్మథాఢ్యంబ యగు జనమానసంబు. ౫

తరుణి, హిమగౌరహార శేఖరములైన
చనులు, చందనషంకవిచర్చితములు,
స్వర్ణ కాంచీకలాపాత్త జఘనతలులు,
సోత్సుకము సేయవెవ్వని యుల్ల మిపుడు? ౬

అంగసంధులఁ జెమ్మట యధిక మగుట
లావుచీరలఁ ద్యజియించి, లలన లిపుడు
సన్నవలువల ధరియింఁత్రు స్తనతటముల
నున్నతస్తనలు సయావనోన్మదనలు. ౭

ప్రథమ సర్గము

వాయుల సచందనోదకవ్యజనజముల
హరిపీవరకుచమండలార్పణముల
వల్లకీకాకలీగీతవద్రవముల
స్మరుడు సుప్తుడుబలె బోధ్యమానుఁ డిపుడు.

నిశల సితహర్మ్యముల హాయి నిద్రవోవు
సతులమోముల మఱిమఱి శని చిరమ్ము
సోఁపుకంబుగఁ దిలకించి, యుడుగరాత్రి,
సిగ్గునంబలెఁ బాండిమఁ జెందుఁ జూపె. ౯

దుస్సహనిలోద్ధతభూరిధూళియుక్త
ఖరకరాతపతాపితగాత్ర మహిని
జూడనేని ప్రవాసులు చూడఁజాల
రంగనావిరహాగ్నిదగ్ధాత్ము లిపుడు. ౧౦

వెక్కసపుటెండలో డస్సి మిక్కుటముగ
దొడ లెండఁగ నెంతయు దప్పివలన
హరిణములు సూచి భిన్నాంజనాభనభముఁ
బరువులెత్తెడు జలమని ననములందు. ౧౧

అంధ్ర ఋతు సంహారము

విభ్రమముల సస్మితజిహ్వవీక్షణములఁ
బ్రోషితుల మానసమున బిబ్బోకవతులు
మదనసందీపనమ్ముఁ జేసెదరు వేగ
చంద్రభూషామనోజ్ఞదోషములువోలె. ౧౨

సూర్యకాశకు మిక్కిలి సొక్కి చిక్కి
కాలుదుమ్మునఁ బథమునఁ గాల్చు బడుచు
వంచి తల, మాటి కూర్చుచు, వక్రగతిని
ఘణి మయూరతలమ్మున మణఁగు నిపుడు. ౧౩

దప్పి పైకొన, విక్రమోద్యమము తూల,
మాటి కూర్చుచు, నోరున్న పాటి దెఱచి,
జూలు విదలించుకొనుచు, విలోఁజిహ్వ
చెంతఁ గరులున్నఁ గేసరి చీల్చు బోదు. ౧౪

చండభానుకరమ్ములఁ జాల డస్సి
కొలఁదిజలముల నెండిన గొంతుఁ దడిపి
దప్పి మితిమీఱి వేఁచ, నుదకము సరయు
కరులు భయపడవొర సింగములకైన. ౧౫

ప్రథమ సర్గము

భానుకిరణమ్ముల హుతాగ్ని భాస్వరముల
వాడ దేహాంతరమ్ములు, బర్హిణములు
బర్హముల మోము గ్రుచ్చిన ఘణుల నిపుడు
పట్టి చంపవు నికటానునర్తనముల. ౧౬

పొడవుతా ముక్కుముట్టెల నడవిపందు
లెండుబురదలు దుబ్బులు దండియైన
పడియఁ ద్రవ్వచు, నెండకుఁ బాటుఁదప్పి,
భూతలమ్ముఁ బ్రవేశింపఁబోలు నిపుడు. ౧౭

తీక్షణతరకిరణోజ్వలద్దినకరుండు
చాల వేఁచుట, బురదలౌ సరసునుండి
గంతులిడి వచ్చి కూర్చొనుఁ గప్ప తృషిత
ఫణిఫణాతపవారణప్రశయమున. ౧౮

ఉద్ధృతాశేష తామరసోత్కరమ్ము,
ప్రహతమీనమ్ము, ద్రుతభీతవాఃఖిగమ్ము,
మడుగు, సాంద్రమర్దితకర్దమమ్మునయ్యె
గజము లొండొంటి నొరసి తాఁకంగ నిపుడు.

రవికరోద్భిన్న నిజశిరోరత్న కాంతి
ప్రచలజహ్వద్వయవిలీఢవాతయుక్త
అనలవిషభాస్కరాతప్రప్రాప్తతాప
సప్తము తృషార్త చంపదు కప్పగముల. ౨౦

నురుగు కాటఁగఁ, బొడవైన నోరు కదల,
నలఁతియెఱుపగు నాలుక వెలువడంగ,
దప్పిగొని, మోరనెత్తి, కన్దట్ట జలము,
కొండగుహ వీచు గేదెలగుంపు, చూడు. ౨౧

స్ఫురదురుదవదాహోచ్ఛ్వాసస్యాంకురమ్ముల్
పరుషపవనవేగోద్భ్రాంతసంశుష్కపర్ణల్
ఖరకరపరితాపక్షైణ్యతోయాశ్రయమ్ముల్
కరము భయము గొల్పుకొ గాంచఁ బైనుండి
కానల్. ౨౨

శుష్కపర్ణద్రుమాళి నూర్చును ఖగాళి
కొండపొదఁ జేరు బడలిన కోతిమూఁక
గవయగణ మెల్లెడల నీటికై భ్రమించు
బావినీరెత్తు ఋజుశరభముల గములు. ౨౩

ప్రథమ సర్గము

స్ఫుటకుసుంభాచ్ఛసిందూరశోభ గలిగి
వేగిరము పుట్ట సుడిగాలి విసరుచేతఁ
దటతరులతాగ్రనంశ్లేషి దాహకుండు
తగులఁబెట్టుఁ బ్రదేశముల్ దశదిశలను. ౨౪

మండు, గాలికి మెండయి కొండదరుల;
విరియుఁ, బెటపెట యెండిన వెదురుపొదల;
నల్లు, క్షణిలోనఁ బెరిఁగి తృణాంతరములఁ;
గ్రాఁచు, దానాగ్ని, ప్రక్కలఁ బ్రాఁకి లేళ్లు.

బహుతరంబట్లు శాల్మలీవనులఁ బుట్టు;
మెఱయు, హేమమ్ముబలెఁ జెట్లబొటియలందుఁ;
పండుటాకుల మ్రాఁకులఁ బట్టు నెగిరి;
పవనధూతాగ్ని వనపరిభ్రమణ సేయు. ౨౬

గజగవయసింహముల్, వహ్నిక్రాఁచ మెఱుని,
వైర మేదుచు మిత్రులభౌతిఁ గూడి,
హుతవహాస క్తనగదరుల్ ద్రుతమ వెడలి
వ్యాప్తసైకతనిమ్నగఁ వచ్చి చేరు. ౨౭

ఆంధ్ర ఋతు సంహారము

వారిజాతవనాచితాంబువు,

పాటలాంచితగంధమున్

సారమజ్జనమున్, సుసేవ్య శ

శాంకవైభవహారమున్

హరి గ్రీష్మము కామినీయుత

మల్లనల్లన సాగుఁబో

చేర మేడల పృష్ఠనీమ ని

శిన్ మనోహరగాయనీ.

౨౮

ఆంధ్ర ఋతుసంహారము

ద్వితీయ సర్గము

సకణజలధరమత్తకుంజరముతోడఁ
దడిదురుపతాక, యులుముచుర్దలముతోడఁ
గామిజనహారి, యుద్ధతకాంతి, వచ్చె
రాజువలె, వర్షఋతు విదె, రాజితాస్య. ౧

నల్లగలువల చాయ రాజిల్లు నొకటఁ ;
బోలు నూరిన కాటుకప్రోవు నొకటఁ ;
గర్భిణీస్తనకాంతి నొక్కటఁ జెలంగుఁ ;
గారుకొను మబ్బు లెల్లెడ గగనసీమ. ౨

చాతకములు పిపాసార్తి జలము వేడ
బహుళధారలఁ గురియుచు వర్షమెలమి
జలభరాలంబనమ్ములు సాగు నల్లఁ
గర్జపర్వస్వనమ్ములు కంధరములు. 3

అశనినిస్వనపటహమ్ము లంబుదమ్ము
లింద్రధనువుఁ దటిద్దుణం బిపుడు దాల్చి
బహుళధారాపతనతీక్షణబాణతతులఁ
బ్రోషితులమది బాధించు ముమ్మరముగ. ౪

భిన్నవైడూర్యనిభతృణోద్భజములును,
ప్రోత్థితశిలీంద్రదళము, లారుద్రపుర్వు
లెల్లెడలఁ గప్ప, భూమి, సితేతరముల
మణుల ధరియించిన శుభాంగిమాడ్కి వెలయు.

హరినినదోత్సవోత్సుక మనవరతము
విపులకీర్ణకలాపశోభితము తతము
సంభ్రమాశ్లేషచుంబనసంగతమ్ము
శిఖికులమ్మిదె నృత్యముసేయు నిపుడు. ౫

దరుల తరువుల నన్నింటి నురలఁజేసి
కలుషజలముల, వృద్ధవేగముల, నదులు
విభ్రమోద్భూతలై పోవు వేగవేగ
జలనిధింగూర్చి, చెడిన స్త్రీజనములట్లు. ౬

ద్వితీయ సర్గము

మొలకలెత్తెడు పచ్చికమొత్తములను,
చిత్రనీలాల, మృగముఖోచ్ఛేదితముల,
నుద్గతకిసాలతరువుల నొప్పమీఱి
వైంధ్యవనములు హరియించుఁ బ్రజలమనసు.

కలువకన్నులు కరము చంచలము లొప్పు
గడుబెడరికొను లేళ్లెల్లకడలఁ గ్రాల
పైకతిని యీవనస్థలి స్వాంతమునకు
సంబరమ్మును గల్గించు సరసిజాతీ. ౯

మఱిమఱి సముద్ధరంబుగ నుఱుము మబ్బు
వలనఁ బెజ్జీకఁపైన శర్వరులఁ గూడ
మెఱుపువెలుగున దారుల నెఱిగికొనుచు
నేగువా రభిసారికల్ రాగమతిని. ౧౦

పఠపఠా యంచు మ్రోయు నభ్రములు, మెఱుపు
లధికముత్కంఠ గొల్ప హృదంతరముల
దయితులను సాగసులఁ గూడఁ దల్పమందు
గట్టిగాఁ గొగిలింతు రంగనలు, దయిత. ౧౧

కలువకన్నులు చిలికించు జలములందుఁ
దానమాడంగఁ గెమ్మోవి, దామలేప
నాభరణములఁ బాసి, నిరాశలైరి
ప్రమద, ప్రోషితభర్తృకల్ ప్రమద లిపుడు.

పాండురము కీటత్పణరజఃస్ఫారకమ్ము
సర్పవద్వక్రగమనప్రసర్పితమ్ము
సభయభేకకు లేక్షణసంభ్రమమ్ము
అరుగు నూత్నజలమ్ము నిమ్నాభముఖము.

దళములెడలిన పువ్వులగు నళిని విడిచి
శ్రోత్రపేయస్వనుల్ దమిఁజొక్కు తేంట్లు
పరమమూఢులు, నటియించుబర్హిణముల
బర్హముల, నవేంద్రీవరభ్రాంతిఁ బడెడు. ౧౪

ఉఱుము నవమేఘముల విన్ని నోడ్చి మదము,
తడవతడవకు ఘీంకృతుల్ గడలుకొలుపు
వనకరుల గండములు, నవోత్పలసమమ్ము
లళిసమూహాఢ్యమదవారి నాచితములు. ౧౫

ద్వితీయ సర్గము

కైరవసితాంబుధరచుంబితోరుసాను,
లాచితప్రసవణనిస్వనాధ్యములును
నృత్యసంలగ్నశిఖికులోద్వృత్తములును
భూధరము లుత్సుకత్వముఁ బొదలఁజేయు.

అర్జునకదంబకేతకీసర్జవనముఁ
గరము కదలించి, తత్సుమపరిమళములఁ
బొలసి, సకణాంబుధరనక్తిఁ జలువలొలసి,
డాయు వాయువు సోత్సుకు సేయ దెవని?

శ్రోణితటలంబనముల, శిరోరుహముల ;
సుమముల, సుగంధిలావతంసముల ; హార
కలితకుచముల ; సీధుయుగ్వాదనములను ;
గలుగఁజేతురు రతిఁ గాముకులకు స్త్రీలు. ౧౮

విద్యుదింద్రధనుఃస్ఫీతవిలసితములు
జలభరాలంబనమ్ములు జలధరములు ;
మేఖిలామణికుండలో న్మేషితాంగ
న ; లొక మొగిఁ బ్రోషితాంతరముల హరింతు.

కేసరకదంబకేతకీకృతసరాల

శిరముల ధరింతురిప్పుడు స్త్రీలు పేర్కొ ;

గకుభగుచ్ఛము లిచ్చానుగతిని గ్రుచ్చి

పోలఁ జెవిసంది నవతంసముల ఘటింతు. ౨౦

అగురు మెదిపిన చందన మలఁదిన మెయి

అలరుచెవిసొమ్మువలన గంధిలెడు జడలు

గల సతులు సంజ వినినంత జలదరవము

గురుగృహము వీడి, పడకటిల్ సొరుదురెలమి.

ఉత్పలవిభాఢ్యజలగళదున్నతములు

మృదుపవనధూతములు, మందమృదులగతులు

అభ్రములు, సేంద్రచాపము లాఁచునుబలె

అధికవిరహార్తపథికాంగనాంతరముల. ౨౧

అలరు లలరు కదంబాళి హర్షిలుబలె ;

ఆడుబలె వాతధూతశాఖాగతతుల ;

మొగలిరేకుల నెల్లెడ నగునుబలెను ;

నవజలనిషేకమునఁ దాపమవియ, వనము. ౨౩

ద్వి తీ య స ర్గ ము

సిగను క్రొంజాజిపూలతోఁ బొగడదండఁ
గూర్చు సతులకు ; యూధికాకుట్టలముల,
పుల్లనవనీపముల, గర్జపూరములిడుఁ ;
గాల మంబుదచయ మిది కాంతునట్లు. ౨౪

హారములు పీవరపయోధరాగ్రములను ;
ఆయతశ్రోణులఁ దనుసితాంబరములు;
లలితవలిభంగయుతమధ్యతలుల, సతులు
దాల్తు), నవజలనేకోద్గతమ్ము నారు. ౨౫

నూతనాంబుకణోత్క్రాంతిశీతలమ్ము
లలితసుమభరనతవృక్షలాసకమ్ము
క్షేతకీబంధురరజోవిక్రీర్ణ గంధ
మనిలము హరించుఁ బథికజనాంతరముల. ౨౬

ఉన్నతాశ్రయ మితఁడు మా కుదకభరవి
నతుల కని, యంబుదము, లంబునమ్రము లివి,
పటుతరదవాగ్ని తాపముఁ బాపి, జలని
షేకమున, వింధ్య స్తోదితుఁ జేయఁబోలు. ౨౭

ఆంధ్ర ఋతు సంహారము

సకలగుణశోభి, కామినీస్వాంతహారి,
నిర్వికారి, లతాతరునికటబంధు,
వంబుదాగమ మిది ప్రాణిప్రాణసమము
భవదభీష్టదమై యెప్పు వఱలుఁగాక. ౨౮

ఆంధ్ర ఋతుసంహారము

తృ తీ య స ర్గ ము

కాశవస్త్రు, పుల్లమనోజ్ఞకంజవక్త్ర,
ప్రోన్మదనహంసనాదనూపురనినాద,
పక్వసస్యావనతగాత్ర, భవ్యరూప,
క్రొత్తకోడలువోలె శరణ్తు వచ్చె.

౧

తెల్లులక భూమి, నిశలు జాబిల్లివలన,
హ్రాదములుగ గల్వల, సరిత్తు లంచగముల,
సుమభరానతసప్తచ్ఛదముల నడవు,
లుపవనుల్ మాలతులఁ, దెల్పు నొందె నిపుడు.

చంచదుస్సుకశఫరీరశనలు, నదులు,
నికటసంస్థితసితఖగనికరవళులు,
వ్యాప్తపులిననితంబబింబములు వోవు
మెల్లమెల్లన సమదలు మెలతలట్లు.

3

రజతశంఖమృణాళగౌరములఁ, ద్యుక్త
జలముల, లఘిమ శతధా ప్రచాలితములఁ
బవనవేగ ధూతముల, నభ్రముల, నభము
క్రాలు వరచామరావీజ్యరాజువోలె. ౪

నభము భిన్నాంజనాధికనైల్యహారి,
ధరణి బంధూకసుమరాగవిరచితాంగి,
చారుషద్భావ్యతస్థుల్ చటియకడఁబు,
సోత్సుకము సేయ విష్ణు దేయువకుమదిని? ౫

గాలిఁ గొనకొమ్మ లలనల్లఁ గదలుచుండఁ,
బువులపుట్టుకఁ గిసలాగ్రములు గహింప,
సమదమధుషప్రపీత మాసవము కారఁ,
జించ దేయువమది నెట్టికాంచనమ్ము? ౬

చుక్కగములను మేల్పగల్ చక్కఁదాల్చి
మబ్బుముసుఁగేదు నెలమోము మలఁచి, పొలిచి,
వెన్నెలదుకూల మమలము వేసము నిడి
బాలవలె రాత్రి యనుదినవర్ధమాన. ౭

తృ తీ య స ర్గ ము

తనరి కారంశవాస్యఘాతమ్ము లలల,
నలరి కాదంబసారసవళుల దగుల,
రాగిలి సరోజసుమరజఃక్రాంతి, నదులు
హ్లాదమిడుఁ బ్రాంతజనులకు హంసరుతుల. ౮

కనులపండువు, శిశిరశీకరసువర్షి,
హృదయహారిమరీచిసంపద గలాఁడు,
హ్లాదకుం డిందుఁడు దహించు నతితరమ్ము
విరహవిషదిగ్ధశరహతప్రియలతనులు. ౯

కంకులక వ్రాలు నరుల మొక్కలఁ గదల్చుఁ
బువులు వంగిన తరురాజముల విదల్చు
పుల్ల కమలననీనాశముల మెదల్చు
ననిల మూఁగించు యశావతమనము బల్కి. ౧౦

మదకలసి తాక్షదంపతిమండితమ్ము,
లచ్చములు, వికచాబ్జోత్పలాంచితములు,
ప్రాతరనిలోద్గతతరంగవళులు మదిని
బలిమి నుత్కంఠఁ గొల్పును కొలను లిపుడు.

బలభిదుధనుస్సు జలదగర్భముల మాసె
మింటిపెక్కెము విద్యుత్తు మెఱయ దిపుడు
బెగ్గురుల్ తెక్కల నభమ్ము వీవరావు
కనవు మొగమెత్తుక నెమల్లు గగనపథము. ౧౨

ఆటమానిన శిఖుల ననంగుఁ డేది,
తియ్యఁబాడెమ హంసల నొయ్యఁ జేరు;
సర్జ కుటజకదంబనీపార్జునముల
వదలి, సప్తచ్ఛదము లొందుఁ బ్రసవలక్ష్మి.

కలిత శేఫాలికాసుమగంధిలములు
స్వస్థసుస్థితఖిగకులప్రతిరవములు
నికటవిహారస్మృగేక్షణేందీవరములు
కరము తమిఁగొల్పు నుపవనుల్ పురుషమతుల.

అబ్జకల్పారకుముదము లధికమూఁచుఁ
దదనుషంగాభిశైత్యము తతము వొందు
దళశిఖాలగ్నహిమబిందుతతిఁ గదల్చుఁ
బ్రాతరనిలము వేడ్కఁ గరమ్ము సేయు. ౧౩

తృతీయ సర్గము

పుష్పశాలిచమూవృతభూతలములు
 సుస్థితస్వస్థగోకులశోభితములు
 సారససితాంబకప్రతిశబ్దితములు
 అఖిలజనహర్షదములు సీమాంతరములు. ౧౬

చెలువలమనోజ్జగమనము గెలిచె నంచ
 లాస్యములశోభ గెలిచె పుల్లాంబుజములు,
 గెలిచె మదకలేక్షుల నల్లగలువవిరులు
 కన్బొమలసాంపు తనుతరంగములు గెల్చె. ౧౭

ఉవిదల విభూషణాస్త్రబాహువుల కాంతి
 సుమనతకిసప్రియంగులు చూఱగొనెడు;
 దంతభాసాచ్ఛహాసవక్త్రప్రశోభః
 గ్రొత్తజాజులశోకపుష్పాత్తములును. ౧౮

ఘనవిసీలవికుంచితాగ్రములఁ గురులఁ
 జెరువుదురు క్రొత్తజాజులు తరుణసతులు;
 మేల్మీబంగారుకమ్మలు మించు చెవుల
 వివిధనీలోత్పలమ్ములఁ బెట్టికొండ్రు. ౧౯

చందనరసార్ద్రహారముల్ స్తనతటాల
మ్రోయుమొలనూళ్లు సువిపులశ్రోణితలుల
హరికలనూపురములు పాదాంబుజముల
లలనలు ప్రహృష్టచిత్త లలంకరింతు. ౨౦

వికచకుముదాధ్యముల హంసవేష్టనముల
మరకతోద్యద్విభోదకమండితముల
కొలఁకుల విశేషశోభఁ జేకొను నభమ్ము
అపగతాభమ్ము, చంద్రతారాచితమ్ము. ౨౧

కలువలంటి చల్లగ వీచు గాలు లిపుడు;
జలదబ్బందము లేది టక్కులు రహించు;
విమల మంబువు; శ్యావపంకము ధరిత్రి;
అమలకరచంద్ర ముడుచిత్ర మంబరమ్ము. ౨౨

దినకరకరాళిఁ బ్రొద్దునఁ దేలు చబ్బ
మిపుడు వరసతిముఖమట్లు లింపునింపు;
కుముదమో చంద్రబింబము క్రుంకుఁగనుట
నడఁగు విప్రోషితాంగనాహసితమట్లు. ౨౩

తృ తీ య స ర్గ ము

చెలుల నీలాక్షలక్ష్మీ నుత్పలములందు,
సమదహంసరుతుల రణత్స్వర్ణకాంచి,
బంధుజీవములం దోష్టవైభవమ్ము,
కాంచి, పథికులు బ్రమసి, రోదించువారు. ౨౪

లలనలముఖమ్ములం దిందులక్ష్మీ, నిపుడు,
రాజహంసోక్తి మణినూపురమ్ములందు,
చిత్తహరదోష్టముల బంధుజీవకాంతి,
నిడుచు, సుభగ శరల్లక్ష్మీ యెటకొ తరలు.

ఉత్సుఘ్నాఙ్గాస్య, పుల్లనీలోత్పలాక్షి,
వికచనవకాశసితవస్త్రవిహితదేహ,
కుముదరుచిరరుచి, శరత్తు, ప్రమదయల్లు
నించు మీచిత్తముల నెఱ్ఱు మించు ప్రీతి. ౨౬

ఆంధ్ర ఋతుసంహారము

చతుర్థ సర్గము

నవకిసోద్గమసస్యముల్ సవురు గొల్పె
లోద్దుగల్ పూచె, వరిపైరులును ఫలించె,
బద్మము లడంగె, మఱి మంచు వట్టదొడంగె,
వచ్చె హేమంతకాలము వచ్చె నిదిగొ. ౧

కుందహిమచంద్రసమముల, కుంకుమాక్ష
రాగముల, రమ్యతరముల, రత్నవళుల
మండితముసేసెదరు స్తనమండలములు
లలన లున్నతస్తనలు విలాసవతులు. ౨

కనకరత్నవిచిత్రముల్ కాంచీకలను
ప్రమదలు నితంబతటిఁ దాల్చి బాలువడరు
హంసరుతనందితమ్ముల నందెల నిపు
డంబుజోద్భాసి పదమండనంబుఁ గొనరు. 3

చ తు ర్థ స ర్గ ము

బాహుయుగముల నంగదవలయములు, ని
తంబతటముల నవదుకూలంబులు, ఘన
కుచములన్ సన్నవలువలు, కూడుకొనవు
లలన, హిమవేళ యవుట, విలాసినులకు. ౪

మ్రానిపసుపును మెయినిండ రాచికొండ్రు
మకరికలఁ దీరుతురు ముఖమండలమునఁ
నగురుధూపము శిరమునఁ దగ రహింతు
ప్రమద లిప్పడు సురతోత్సవమ్ము కొఱకు. ౫

సురతసంక్లిన్న పాండురసుందరాస్య
లాఢ్యహర్షాభ్యుదయలు ప్రాయంపుసతులు
పీడ్యమానముల రదాగ్రభిన్నములను
అధరములఁ జూచి నగవొంద రతితరమ్ము. ౬

పీనకుచమండలమ్మున వేడ్కఁ జేరి
తత్ప్రీడనజాతభేదమ్మువొంది
రాలు హిమబిందులఁ దృణాగ్రకీలితముల
వేగుతఱి నీతు విదె విలపింపఁబోలు. ౭

ఆంధ్ర ఋతు సంహారము

వరుల వెన్నులు పుట్టి వ్యాపకమునొంద
హరిణసతులసమూహముల్ మురువుసూపఁ
జారుచక్రనినాదముల్ జాలువాట
నలరఁజేసెడు మదిని నీమాంతరములు. ౮

నల్లగలువలు కడు వికసిల్లుచొప్ప,
సమదకలహంసలు విభూషణములుగాఁగ,
తేరిన సుశీతలంబైన నీరు గలుగ,
బురుషులమనస్సుల హరించు సరసు లిపుడు.

పండుచుక్క మంచుచేఁ బూట్టు నిండుచలికి
మించి గాలులు నిరత మూఁగించుచుండ
విప్రయుక్తవిలాసిని విధము దోఁప
నధికపాండిమఁ జెందుఁ బ్రియంగులతిక. ౧౦

వదనములు పుష్పమద్యసంవాసితములు
గాత్రములు నిశ్వసనవాతగంధిలములు
అవయవములు పరస్పరవ్యత్యయములు
గాఁగ, రతివిద్ధము జనమ్ము గను సుషుప్తి. ౧౧

రదనసుతుతిలక్ములు పెదవికొసలు
 గోటిగీరులతో నొప్పు కుచయుగములు
 క్రొత్తవయసున నలరారు కొమ్మలొందు
 నిర్దయరతోషభోగమున్ దెల్పుఁ జూపె. ౧౨

చేత నద్దమిడుకొని కైసేయు నొకతె
 వదనకమలమ్ము బొలాతపమ్మునందు;
 పెదవి విఱచుచు దశనాగ్రభిన్న మదిగొ
 ప్రియతమనిపీతసారము వీక్షసేయు. ౧౩

కామసురతశ్రమాలసగాత్ర యొకతె
 నక్తజాగరపాటలనయనపద్మ
 కీర్ణ భుజలులితాకులకేశపాశ
 మృదుదివాకరకరతప్త నిదురసేయు. ౧౪

త్యక్తపరిమళనిర్మాల్యదామములను
 తొలఁచి తలనుండి నీలాలకలు తరుణులు
 తుంగఘనకుచభారానతాంగ లిపుడు
 నేసెదరు కేశరచనమ్ముఁ, జెలియ, పరలు. ౧౫

కాంచి ప్రియపరిభుక్తము గాత్ర, మహర
హర్షపులకిత, రచితోన్మహరిశోభ,
లంబనీలాలకాకుంచితాంబకయుగ
రవికఁ దొడుగు, నఖిక్షతరాజదంగి. ౧౬

చిరము రమియించు చలయుటఁజేసి నొగిలి
ప్రశిధిలీకృతగాత్రలు ప్రమద, లబల
పుల్లపులకోరుకుచమండలోల్లసితలు
చారుశోభ, లభ్యంగము సల్పువారు. ౧౭

అధికగుణశోభి స్త్రీహృదయానుహరి
పక్వబహుసస్యవజ్జనపదతలమ్ము
సతతవేష్టనసుఖకరచక్రపంక్తి
మంచుకాలము మీ కిది నించు ముదము. ౧౮

ఆంధ్ర ఋతుసంహారము

పంచమసర్గము

రూఢశాల్యంశుచయహర్షరూఢమిదిగో
విరళచక్రనినాదసంవిరచితమ్ము
ఇతరకామమ్ము, ప్రమదాజనేష్టతరము
వినుము, కాలము శిశిరాఖ్యమును, వరోరు. ౧

సాభిరుద్ధగవాక్షగృహంతరములు
భానుకిరణసమూహముల్, వహ్నిశిఖిలు
గురుతరము లంశుకమ్ములు, తరుణసతులు
జనుల కిష్టదు సేవ్యమయ్యెను, వరాంగి. ౨

చంద్రకిరణాతిశిశిరమ్ము చందనమ్ము
హర్మ్యపృష్ఠమ్ము శరదైందవామలమ్ము
వాతములు సాంద్రహిమపాతశీతలములు
కావు జనచిత్తసంతోషకారు లిపుడు. 3

హిమసమూహనిపాతశైత్యములు, మఱియు
శశిమయూఖప్రసారణశైశిరములు
పాండుతారానిచయజిహ్వామండితములు
చనవు రాత్రులు సేవ్యమై జనులకిపుడు. ౪

ఆధ్యతాంబూలలేపనహారలగుచు
మద్యపరిమళితాస్వాజ్జమహితలగుచు
పరమకాలాగురుసుధూపవాసితములఁ
గేళిగృహములఁ జొత్తురు స్త్రీలు వేడ్క. ౫

సాగసులు పల్మొలును తర్జితాంగులయ్యు
సప్రకంపులు సాధ్వసాస్తమితమతులు
సురతపర్యుత్సుకులు నైన వరులఁ జూచి
మదవతులు వారితప్పుల మఱితురిపుడు. ౬

నిడుదనిశలను యువకులు నిర్దయముగ
నధికకాములు మఱిమఱి యభిరమింప
భేదితోరస్థలలు రాత్రి క్షీణమగుడు
నడతు రలనల్ల నవయావనస్థ లిపుడు. ౭

మంచిరవిక స్తనాల బిగించుకొనఁగ,
రక్తకౌశేయక మురాన రాజిలంగఁ
గురుల లెస్సగ సుమపాలి కూరుకొనఁగ
స్త్రీలు నీతువు నిష్ఠ కై నేయఁబోలు. ౮

సాంద్రకుంకుమరాగపింజరముల, నవ
యావనోష్ఠముల, సుఖసేవ్యములఁ, జనుల
నురమున విలాసినుల్ కర మ్మొరయుచుండఁ
గాముకుల్ చలి నెడఁద్రోచి కాంత్రు నిద్ర. ౯

వాసితశ్వాసకంఠోత్పలయుతమ్ము,
కామరతిబోధకమ్ము, హర్షామృతమ్ము,
శ్రేష్ఠమదనీయమద్యమున్ స్త్రీలు నిశలఁ
గ్రోలుచున్నారు ప్రియులను గూడి, ప్రియరొ.

వేగుతటి, నపగతమదరాగ, యోర్తు
దయిత్యసంశ్లేషనివిడికృత స్తనాగ్ర
కనుచు ప్రియపరిభుక్తము తనదుమెయిని,
పడకటిల్వీడి వేర్వీడు వడయు, నగుచు. ౧౧

అగురుధూపానువాసితమైనజడను
పూలదండల నెడలించి, ముడివయిచుచు,
వేగుతటి వీడుఁ బడకను వేఱుప్రమద
శౌరవనితంబ, తనుమధ్య, చారుశోభ. ౧౨

అపుడె కడిగిన కనకపద్మాననములు
శ్రవణతటస క్తపాటలచక్షువులును
అంససంసక్తకేశము లలర, నుషను
లలన లున్నారు నట్టింట లక్ష్మలట్లు. ౧౩

శశ్వదానమ్రమధ్యలు, జఘనభరలు
స్తనభరాలస లలనల్లఁ జనెడు సతులు
వేగ సురతానుకృతనై శవేష మేది
వేషమున్ దినయోగ్యము వేఱు దాట్రు. ౧౪

కనుచు నఖిపదచితములఁ జనులకొనలఁ
దాఁకు చధరకిసాగ్రము దంతభిన్న
మీయభీష్టరసమ్మున హాయిఁగనుచు
లలన లుదయాన ముఖము లలంకరింతు. ౧౫

గుడవికారాధ్య, శాలీక్షుకులమనోజ్ఞ,
ప్రబలరతికేళి, కందర్పబాధదర్ప
ప్రియజనవియుక్తచిత్తవిప్రియకరాత్మ
శిశిర మిది మీకు నిరతము శ్రీదమగుత. ౧౬

ఆంధ్ర ఋతుసంహారము

షష్ఠ సర్గము

వికసితరసాలకిసలయాభీలశరుఁడు

భ్రమరమాలాలనద్ధనుర్జ్యాయుతుండు

సురతసంసక్తచిత్తముల్ కరమగల్పఁ

బ్రయిరొ, వచ్చె వసంతాఖ్యవీరుఁ డిదిగొ. ౧

తరువులు సపుష్పములు, సపద్మము జలమ్ము,

వనితలు సకామలు, సుగంధి పవన, మబల

సంజలు సుఖమ్ములు, పవల్లు రగజకములు

చైత్రసంప్రాప్తి సర్వము చారుతరము. ౨

బావినీటికి, శికిరణావళికిని,

రత్న కాంచీగుణములకుఁ, బ్రమదలకును,

విరులఁ దొడిగిన సహకారవృక్షతతికి

నిచ్చుచున్నాఁడు సౌభాగ్య మీ మధుండు. ౩

ప ప్త స ర్గ ము

కుసుమపూవన్నె నొరయు దుకూలపాలి
హరిహేలావతీనితంబొంగణములు,
రక్తపటములఁ గుంకుమరాగశౌర
ముల నురోజొంగణము, లిప్తు భూషితములు.

కర్ణములఁ దగు నవకర్ణికారసుమము,
లోలనీలాలకలను కంగేలితోడ
పుల్లనవమల్లికాపుష్ప యుల్లసిల్లు;
కొమిరె లిప్పుడు కై నేసికొన్నయంత. ౧

క్రాలు సితచందనార్ద్రహారములు చనుల;
నలరు బాహువులకొ వలయాంగదములు;
కటితటమ్ముల రత్నమేఖలలు వెలయు;
మదనపీడితమానసమదవళులకు. ౨

హైమపద్మాభముల, సప్తతాంకితముల,
మహితహేలావతీముఖమండలములఁ
జారుతరమణిమౌక్తికసంగరమ్య,
మాధ్యతం గను స్వేదసమాగమమ్ము. ౩

సంశ్లేఢాఖిలబంధ, లుచ్చాస్వసయుక్త,
లసమబాణవిశేషాకులావయవలు,

మోలః జరియించు ప్రియతమపురుషులందు
సోత్సుకాత్మలె యయ్యెద రువిద లిపుడు. ౮

కృశములఁ బొందువుల మాంద్యవశగతములఁ
దడవతడవకు జృంభణ తత్పరములఁ
జతురలావణ్యసంసర్గసంభ్రమములఁ
జేయు నివ్వేళ నతనుఁడు స్త్రీల తనుల. ౯

అక్షులఁ జంచలుం డాసవాలసముల,
గండములఁ బొందురుండు, కర్కశుఁడు చనుల,
నడుములఁ గృశుండు, పిఱుదులఁ గడువిశాలుఁ,
డంగనలఁ బల్వగల నిష్టనంగుఁడొప్పు. ౧౦

అవయవమ్ములు నిద్రాలసాతివిభ్ర
మములు, కించిన్మదాకర్షకములు నుడులు,
చెలిరొ, చూపులు భూతేషజిహ్వాములును
గాఁగఁ బ్రమదల కొనరించె గాముఁ డిపుడు.

ష ష్ట స ర్గ ము

కుంకుమశ్యామకాలీయకుసుమములను
కస్తురిం గూర్చి మెదిసిన గండమిప్పు
డలఁదుచున్నారు గౌరస్తనాంగణముల
లలనలు, విలాసినుల్, మదాలసలు, ప్రమద.

గురుతరాంశుకములను వేగిరమ తొలఁచి,
యావకసురంజితములఁ జీనాంబరములఁ
బరిమళాసితాగురుధూపబంధూరములఁ
దాల్తు) కామమదాలసతనులు జనులు. ౧౩

చూతరసమద్యమత్తపుంస్కోకిలమ్ము
రాగహృష్టమ్ము చుంబించుఁ బ్రాణసతిని;
పద్మవసతిని శబ్దించు భ్రమరఃపతియు
ప్రియసతికి నర్తకృత్యముఁ బ్రియముఁ జేయు.

తామకిసలయమంజరీనమతరులు
మంజుపుష్పితశాఖ లామ్రములు గనుమ
సారమలయసమీరసంచాలితములు
నేయు నౌత్సుక్యమెంతయు స్త్రీలమదిని. ౧౪

తాల్చి మొదలంట విద్రుమతామములను
సూనపంక్తులను, కిసాలశోభితము, ల
శోకము లొనర్చు సశోకములుగ
నెదుటఁ గన్పట్ల నవయువహృదయములను.

సమదమధుకరచుంబితచారుసుమలు
మందపవనాకులితనమ్రమంజుకిసలు
కామిమది నుత్సుకత బల్మిఁ గలుగఁజేయుఁ
జూతరమణీయకళికలు చూచునపుడు. ౧౭

కొంతముఖికొంతి గల్గి యుద్గతములైన
యెట్టగోరింటగుత్తుల యింపు పెంపు
గనియు, కందర్పనలుగులగమాలవలన
నెవని సహృదయుని మనసు హింసవడదు?

స్థితవహ్ని సమల్ మరుద్ధూతములును
ననల వంగిన కింశుకననులు, కలయ
నెల్లెడలఁ గప్ప, నీభూమి, యీనసంత
వేళ, రక్తాంశుక నవోధ వోలెఁ గ్రాలు. ౧౮

చిల్కముఖకాంతి మోదుగల్ చీల్చలేదె ?
 కర్ణికారసుమమ్ములు కాల్చలేదె ?
 సువదనానిహితమ్మును యువలమదిని
 వెండి వేధించు మధురోక్తిఁ బికమిదేమి ? ౨౦

మోదసముపాత్తకలరవపురుషపికము
 లున్నదకలస్వనద్భ్రమరోత్కరములు
 సిగ్గు తగ్గొప్ప కోడండ్రచిత్తమునకుఁ
 గులగృహానను ఊణిని వ్యాకులతఁ గొల్పు.

కుసుమితరసాలశాఖలఁ గొలిపి వణఁకు
 పికరవమ్ముల దెసలందు విస్తరించి
 నరులమతుల హరించుచు ననలవేళ
 సరసుఁ డనిలుఁడు హిమపాతవిరతి వీచు. ౨౧

మల్లెల, సవిభ్రమాంగనామందహాస
 సితముల, వెలుంగు నుపవనుల్ శ్రీకరములు
 లోఁగొను నివృత్తరాగమ్ము యోగిమది నె,
 ఊడ్చు రాగావిలము ముందె యువలమదిని.

వ్రేల మొలనూళ్లు, హారముల్ గ్రాలఁ జనులఁ,
గామదర్పాతిశైధిల్యగాత్రలగుచు
స్వాదుపికభృంగరవములఁ జైత్రవేళఁ
బ్రసభముగఁగొంద్రు నరులమానసముసతలు.

అఖిలచారుసుమాగవదంతరములు
హృష్టపరపుష్టరవసమాకృష్టసాను,
లవనిభృత్తులు ధాతుజాలావృతోప
లావళుల్ గని హర్షింతు రఖిలజనులు. ౨౫

కనులమూయును, రుదియించుఁ, గాంచు వెతను
ఘ్రాణమడ్డుఁ గరాన, బిగ్గరగ నటచు,
తన్వి నెడసి తపించు చిత్తమ్ముతోడఁ
జూచి పాంథుఁడు కుసుమితచూతతరుల. ౨౬

సమదమధుకరకలకంఠసమితి రుతుల
సుమయుతరసాలకర్ణికారముల. వాడి
యిషువులంబలె, మానినీహృదయహింస
సేయు, మధువేళ, మన్మథస్థీతి సేయు. ౨౭

మామిడిపూలగుత్తి వర

మార్గణమున్, ధనువున్ బలాశమున్,

జ్యో మధుపాళి, నిర్మలసి

తాంశువు ఛత్రము, సోన్మదేభమున్

శ్రీ మలయానిలమ్ము, పర

భృత్తతి వందు, లెవాని కాతఁ డీ

కాముఁడు లోకజి త్తోనఁగుఁ

గాత సచైత్తుఁడు మీకు భద్రముల్.

శోధన పత్రము

పుట పద్యము	తప్పు	ఒప్పు
2 ౨౬	పండుటాకుల	బండుటాకుల
౧౩ ౧౭	సోత్సుకునేయ	సోత్సుకుఁజేయ
౧౮ ౬	కారఁ	కాఱఁ
౧౯ ౧౧	కొలనులిపుడు	కొలఁకులిపుడు
౨౬ ౯	గలుగ	గలుగఁ
౩౦ ౭	భేదితోరస్థలలు	భేదితోరస్థస్థలలు
౧౩ ౧౧	కనుచుఁపియ	కనుచుఁబియ
౪౧ ౨౮	వందు, లెవాని	వందులు, నేని

ఆంధ్రపత్రికా కార్యాలయమునందు దొరకు

ఇతర గ్రంథములు

శతకకవులచరిత్ర	1	4	0
భగవద్గీతలు - సంస్కృతము (తెనుగులిపి)			
నాల్గుసంపుటములు. సంపుటము 1-కి	1	8	0
ఆరోగ్యసాధనము 0 4 0 మతోద్ధారకుడు 0	12	0	
శ్రీరామవిజయము	0	4	0
నవచోళచరిత్రము 0 12 0 మల్లికాంబ 0	4	0	
సకలసీతినమ్మతము	1	8	0
మనశ్శరీరములపై పరిసరముల ప్రభావము	1	0	0
సత్యవత్యుపాఖ్యానము	1	0	0
చంపూభాగవతము	0	10	0
వైదికవాఙ్మయచరిత్రము	2	8	0
ఆత్మజిజ్ఞాసాసంఘము	0	4	0
మానవసత్యములు	0	4	0
నిరుద్ధ భారతము 0 5 0 అడవిపువ్వులు	1	0	0
శ్రీసోమశైలేశ్వరీయము	1	4	0
యెంకిపాటలు 1 0 0 శ్యామసుందరము	0	4	0
జాతకఫలమణిమంజరి (మొదటిభాగము)	1	8	0
ఐశ్వర్యచింతామణి	0	6	0
శ్రీమహర్షి నిఘంటితయోగశాస్త్రము	2	8	0

ఆంధ్రపత్రికా కార్యాలయము,

పోస్టుబాక్సు నెం. 212, మద్రాసు.

